

אלי צור

הגיבורים הנשכחים והמושכחים של ההעפלה

המתארת את הקמת המערכת שרכשה את אוניות המעפילים כצפון אמריקה וגייסה את מלחיהן; והחטיבה המתארת את קורות האוניות הללו, כז'אנר של רפורטאז'ה עיתונאית.

אם כי שורשי עלייה ב' נעוצים בתקופה שקדמה למלחמת העולם השנייה, המעורבות האמריקנית בעלייה ב' החלה בקיץ 1945, כאשר רויד ב'גוריון נפגש בניו-יורק עם קבוצה של יהודים אמריקנים בעלי השפעה. בפגישה זו העלה מנהיגו של היישוב את שאלת שיתופם של יהודי אמריקה בארגון והפעלת העלייה הבלתי לגאלית.

נציג המוסד לעלייה ב' בארה"ב היה זאב שינר, חבר איילת-השחר שפעל בה עד 1947, כאשר הוחלף בתפקיד ע"י רויד גמרי, חבר אשדות-יעקב. שינר (כינויו המחתרתי - "רני") הצליח במשימתו הודות לעזרתם של ארבעה יהודים אמריקנים: מוריס גינזברג - ראשה של 'חברת ספנות אמריקנית לסחר תוצ' שהודות לקשריו נרכשו האוניות; יוסף גוקסנבאום; ויליאם אש, איש צי הסוחר האמריקני, שרכו גויסו המתנדבים; רויד סטון - האיש שאירגן את מימון רכישת האוניות.

כדי לממש את תוכניות ההעפלה, שינר ועוזריו האמריקנים היו חייבים לבצע שלוש פעולות: א. מימון רכישת האוניות; ב. מציאת אוניות זמינות, רכישתן והתאמתן למשימות ההעפלה; ג. גיוס מתנדבים. מרכזית הבספ לרכישת האוניות בא מקרנות קרדיט, אשר פתחה חשבון מיוחד לצרכי עלייה ב' באמריקה בניהולו של סטון. גורם נוסף למימונה של עלייה ב' היה מכון זוננבורן - רשת לגיוס תרומות, שנוצרה לאחר פגישתו של ב'גוריון עם אישים אמריקניים בקיץ 1945. כן פעל בשירותה של עלייה ב' סמואל זמוראי, בעליה של חברת הפרי המאוחדת, דמות סטגונית שהתפרסם כממליך השליטים כרפובליקות המרכז אמריקניות.

השנה חגגה מדינת ישראל 40 שנה להקמתה. אופן טבעי תאריך זה מעלה מחדש את הדילמות זקורות בהקמתה. אין היום ויכוח שהמעשים 'ההכרעות שהתקבלו בפרק זמן מצומצם, בין תום מלחמת העולם השנייה לבין הכרזתו של ה' ב'גוריון בה' באייר, קבעו את עצם הקמתה. קיים קונסנזוס בין חוקרי התקופה, שההעפלה, על כל היבטיה, תופסת מקום מרכזי בהכרעות ופעולות שהוחלטו וכוצעו בתקופה זו. המחקר בנושא ההעפלה מתמקד בארבעה נושאים: א. שאלת הפליטים היהודיים והבאתם ארצה במדיניות הצינית; ב. המערכת הארגונית והמבצעית של היישוב לצורך ביצוע ההעפלה; ג. גורלה של שארית הפליטה, שבמו גופה הגשימה את ההעפלה; ד. המערכת הרפולומטית הבינלאומית שעל רקעה היישוב ניסה להגשים את מדיניותו.

במדומני, המחקר הקונטמפורני מתעלם מן ההיבט הנוסף של הפרשיה הזאת - השתתפותם של גורמים יהודיים ואחרים, שהודות להם היישוב יכול היה להגשים את מדיניותו. הכוונה לאותם הגורמים שבעזרתם הושגו ספינות המעפילים ואותם האנשים שהפליגו בהן, הן בשכירי מוסד ב' והן כמתנדבים.

הן הספר והן המאמר שלפנינו מנסים לחשוף חלקו של פן זה - השתתפות מתנדבים אמריקניים (ע"פ רוב יהודים, אך לא הם בלבד) בהעפלה. הספר "הצי הסודי של היהודים" ו' הן בשני נושאים הקשורים זה בזה: גורלן של עשר ספינות שנרכשו בצפון אמריקה (ארה"ב וקנדה) וקורותיהם של מתנדבים יהודיים שאיישו אותן.

הספר נפתח בהקדמה מתומצתת ובהידה של ההיסטוריון האנגלי מרטין גילברט, המתארת את מערכת השיקולים של הממשל הבריטי, אשר מנע את העלייה החופשית של היהודים ארצה, ותיעל את הפליטים היהודיים לתוך העלייה הכלת-לגאלית.

הספר מחולק לשתי חטיבות: החטיבה ההיסטורית

קטעי עדויות (דבר המקשה מאוד על שמירת רצף הקריאה), יוצר תמונה שונה של המתנדב הטיפוסי.

במקום הסטראוטיפ של בחור אמריקני רגיל, משוחרר מן הצבא, פטריוט אמריקני אך רגיש למצוקת "שארית הפליטה", יהודה סלע מציב טיפוס קונקרטי. לפי תאורו רוב המתנדבים היו חניכי תנועות חלוציות באמריקה, בעלי מוטיבציה ציונית גבוהה, שראו בהתנדבותם המשך ישיר לחיבתם התנועתי. התנדבותם לאוניות ההעפלה נעשתה בתיאום הן עם תנועותיהם והן עם מרכזי התנועה בארץ. כך, באוניית המעפילים "ווגזור", מתוך 30 אנשי צוות, 22 היו חברי תנועות ננוע. אחוז דומה נשמר גם באוניות מעפילים אחרות, אם כי הוא ירד במקצת במחצית השנייה של 1947.

יהודה סלע אינו רק מבטל את הסטראוטיפ של אמריקני אמורפי, אלא אף מעניק משמעות שונה למעשה ההתנדבות. אצל מחברי הספר (בגלל האיפיון של המתנדבים), החנדבות היא היענות אישית לקריאתו של "המוסד". לפי יהודה סלע ההתנדבות לשרת באוניות המעפילים היתה חלק מרצף הנסיגות של חברי התנועות החלוציות בצפון אמריקה לעלות אדעה, שנחשמה תחילה עקב המלחמה ולאחר מכן בשל המדיניות הבריטית. ההתנדבות היתה המפגש בין השאיפות של התנועות הללו לעלות ארצה ולשרת את היישוב מחד גיסא, וצרכי "המוסד" מאידך גיסא.

הצגתו של י. סלע אך מגבירה את הבעיה העומדת גם בפני מחברי הספר - התעלמות מפקדי הפליים מן המתנדבים האמריקנים. הן בריווחים של מפקדי הפליים, והן קצרונות של ראשי ההעפלה יש התעלמות בלתי מוכנת מן המתנדבים האמריקניים, לעיתים חכדי אותה התנועה, אליה השתייך איש הפליים, וקיומם מוזכר בהתייחסות של דרך אגב - "...והיו שם גם מתנדבים אמריקאיים". אם קיומם של ימאים שכירים הונצח בשירו המפורסם של אלתרמן ופעולתם של אנשי הפליים הפכה לחלק מהמיתוס הלאומי, המתנדבים, רובם חלוצים, נשכחו.

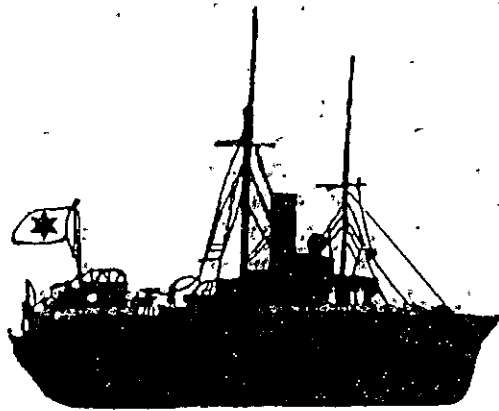
שיכחה זו אינה מובנת וייתכן שדורשת מחקר היסטוריוגרפי מקיף יותר. גיוס המתנדבים היה כרוך בסטייה מהנורמה המקובלת על המוסד לעלייה ב' - שכירת אוניות על צוותיהן. כך אי אפשר לדחוק את המתנדבים אל המסה האלמונית של הימאים - שבירי חרב.

רכישת אוניות נעשתה דרך שירותיו הטובים של גינזברג, שהיה בעל קשרים טובים בעולם הספנות האמריקני. ביעוצו הקים המוסד חברות-דמה שרכשו אוניות לצרבים פיקטיביים. כך הוקמו החברה הפנמית "אריאס ואריאס", חברת המסחר "וסטון" וחברת הספנות "F.B." (שמה של האחרונה נבע מרמז לא מהוגן בלפי כוויץ) אחרי איתור האוניות אורגנה רשת של תשלומי שוחד לקובסולים של מדינות לטינו-אמריקניות, שתחת דגלן הפליגו האוניות. מתוך 10 אוניות שנרכשו בצפון אמריקה, 4 אוניות הפליגו תחת דגל פנמה, 4 תחת דגלה של הונדוראס ושתי האחרונות (הפאנים) תחת דגלה של קולומביה.

רוב המתנדבים היו חניכי תנועות חלוציות באמריקה, בעלי מוטיבציה ציונית גבוהה, שראו בהתנדבותם המשך ישיר לחינוכם התנועתי. התנדבותם לאוניות ההעפלה נעשתה בתיאום הן עם תנועותיהם והן עם מרכזי התנועה בארץ.

גיוס הצוותים נערך כשני מרכזי גיוס. אש, שהיה פקיד באיגוד הימאים וגייס אנשי מקצוע וארגון פיקטיבי תחת השם: שירותים מקצועיים לא", גייס בעיקר חבדי תנועות נוער חלוציות. בנוסף לשני מרכזי גיוס אלה הגיעו לשירות באוניות המעפילים גם מתנדבים מחוץ למערב. כל המתנדבים נשבעו שבועת אמונים "להגנה". מחברי הספר מגישים לקורא את הפרופיל הפסיכולוגי של צוותי האוניות, אך כולט חיסרון של ניתוח חברתי. אפשר ללמוד מה היו מניעי המתנדב הבודד - תחושת הזדהות עם גורלם של יהודי אירופה, נכונות לעזור ליישוב וכו'. מאידך גיסא לא ניתן ללמוד את איפיוניהם החברתיים והאידיאולוגיים ואת התפתחותם בעת שירותם כמוסד לעלייה ב'. חולשתו הגדולה של הספר היא ביצירת תחושת האמורפיות של המתנדבים הללו:

המחברים, בטורחם להדגיש את המוצא האמריקני של המתנדבים, המעיטו בהתחלקותם הפנימית. אך הקורא את נספח 3, לומד שמתוך 7 מבין המתנדבים שנכלו בהעפלה ובמלחמת השחרור, 6 היו חברי תנועות חלוציות. את החסר משלים יהודה סלע במאמרו² המאמר, הבנוי על זכרונותיו האישיים של המחבר ועל

The Jews' Secret Fleet

הפיתרון של מחברי הספר, המתח התרבותי וההתנהגותי בין האמריקאים לבין האירופאים עומד רק אם מקבלים את הסטה אוטופ של המתרב. אך אם נקבל את תיאורו של סקס, לגבי הרב המתנהגים, חלק מן השוני מתבטל באשר הן אנשי הפלגים והן החלוצים האמריקניים מוכנים היו על אותם הערכים. תיאור הציב לנו האירופאים לבין האמריקניים על ההשתבשות היום העצמאית האמריקנית מתאים לימאים מרקעונים בצורה ולא סתם בהחלוצי.

ההשפחה בתקופה נמשכה ונמשכת במחקר ההיסטורי בארץ.

אם כן ספור המתנדבים לא היה טרם אף בתקופת ההעפלה ודמותם הונצחה בספרו התיעודי של העיתונאי האמריקאי אלפרט טון. המחקר ההיסטורי העכשווי ממשיך להתעלם מתפקידם של המתנדבים לפי מחברי הספר אף בפרויקט ההעפלה בריכוזה של פרופ' אניטה שפירא, הפרויקט שאמור להקיף את כל היבטי ההעפלה במשכת התעלמות זו.

על עשר אוביות המעפילים שגרכשו באמריקה הפליגו כ-200 (לפי יהודה סלע כ-300) מתנדבים אמריקניים, היבם חברי הנוער נוער חלוציות אוביות אלה הובילו ארצה כמחצית המעפילים.

למרות תרומה נכבדה זו השיכתה עודנה נמשכת.

הספר "הצי הסודי של היהודים" ומאמרו של יהודה סלע פרקי העפלה של חלוצים מאמריקה הם רק ראשית הסרת מעטה השיכתה מפרשה חשובה זו. נקווה להמשיך.

הערה

J.M. Hochstein, and M.S Greenfield, THE JEWS' SECRET FLEET, Gefen, Jerusalem, 1987
2 יהודה סלע, "פרקי העפלה של חלוצים מאמריקה", מאסף י"ז 1987.

I.F. Stone, UNDERGROUND in PALESTINE, Boni and Gaer, N.Y. 1946

יעד

מאסף לחקר תנועת העבודה הציונית והסוציאליזם

המערכת:

דוד זית, אלקנה מרגלית, אלי צור

יוצא לאור ע"י המרכז לתיעוד וחקר של השומר הצעיר

גבעת חביבה / מס' 1 (19) / ינואר 1989